

SZABICS IMRE: A TRUBADÚRLÍRA ÉS BALASSI BÁLINT

Budapest, Balassi Kiadó, 1998, 116 l.

Az udvari költészet, a provanszál trubadúrlíra kitűnő ismerője, Szabics Imre a Balassi és a provanszál trubadúrköltészet közötti „látens, ám nyilvánvaló összefüggéseket” (103) tárja fel tanulmánykötetében.

Vajon az „utolsó lovagi költő” vagy „az első trubadúr” volt a magyar irodalomban Balassi Bálint? Balassi kapcsán a szerző utal a középkori udvari kultúra magyarországi meglétéről folytatott (és ma is folyó) vitára, számba veszi az érveket, de nem foglal állást Balassi hagyományteremtő vagy hagyományörző szerepével kapcsolatban. A tanulmány tárgya szempontjából nem is szükséges ez, hisz a Balassi-líra udvariságát, a Balassi és a provanszál trubadúrok közti „látens” kapcsolat jelentőségét minden vitatkozó fél, Horváth Iván, Zemplényi Ferenc és Pirnát Antal is messzemenően elismeri.

A 60-as, 70-es évek kutatásai nyomán indult el a provanszál trubadúrok és a Balassi közti párhuzamok számbavétele: Horváth Iván figyelt fel a trubadúrlíra és Balassi költészete közti strófaszerkezeti és metrikai hasonlóságokra, az első ismert trubadúr, Guilhem de Peitieux és Balassi közti meglepő párhuzamra (*Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., 1982), Pirnát Antal a provanszál udvari éretyeket, a szerelmi terminológiát hasonlította össze a Balassi-líra kulcsszavaival (*Balassi Bálint poétikája*, Bp., 1996), Varjas Béla pedig a provanszál

morális-politikai költeményeket, sirventéseket és harci dalokat vetette egybe Balassi „vitézi verseivel”, mindenekelőtt az *In laudem confiniorummal* (*Balassi verskompozíciói* = V. B., *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., 1982, 286–308). A *trubadúrlíra és Balassi Bálint* című kötetben pedig egy provanszál költészetet kitűnően ismerő romanista veszi aprólékosan szemügyre a Balassi és a trubadúrlíra közti párhuzamokat, számba véve a kettő között szinte minden lehetséges összefüggést. Szabics Imre két csoportra osztja a hasonlóságokat: természetmotívumokra, tárgyszimbólumokra és *fin’amor*-motívumokra. Ezek nem választhatók el élesen, hiszen a tavaszi nyitókép, a *début printanier*, a mindenekelőtt a korai trubadúrok költészetére jellemző kezdőstrófa-típus már az idillikus táj, a *locus amoenus* bemutatása során megidézi a legfőbb udvari értékeket, a megújulást (*novel*) és az örömet (*joi*). Eredete kapcsán nemcsak a népies „májusi dalok” jöhetnek szóba, hanem a paraliturgikus költészet, az egyházi latin megújulás-kultusz is. (R. LAPA, *Lições de literatura portuguesa: Época medieval*, Lisboa, 1912; D. SCHELUDKO, *Zur Geschichte des Natureinganges bei den Troubadours*, Zeitschrift für französische Sprache und Literatur, 1936, 257–334.) Szabics Imre vizsgálatából nemcsak arra derül fény, hogy Balassinál is vannak a provanszál költészetéhez ha-

sonló természeti képek, Natureingangok, hanem hogy ezeknek a nyitóképeknek funkciója, felépítése, aszimmetrikus viszonya a költemény-egészhez is hasonló a trubadúrok, mindenekelőtt a korai költők, Jaufre Rudel és Bernart de Ventadorn *début printanier*-jeihez (Balassi *Óh, nagy kerek kék ég...*, *Hajnalban szépülnek...* kezdetű énekei).

De nemcsak a tavaszi nyitókép és a költemény-egész között található kontraszt emlékeztet a trubadúrokra. Magának a provanszál filológiának is nagy kérdése – mindenekelőtt épp a Balassi *Katonaénekével*, a *Vitézek, mi lehet* kezdetű énekkel kapcsolatban emlegetett provanszál trubadúrral, Bertran de Bornnal kapcsolatban –, miképpen kaphatnak helyet a Natureingangok a „harcis dalokban”, a trubadúrok morális-politikai költeményeiben. (Lásd D. RIEGER, „*Kalter Wind und Pferdegewieher*”: *Zwei Sonderfalle des trobadorresken Natureingangs*, *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, 1983, 2–13.) Tény, hogy a tavaszi nyitóképekben az udvari értékrendnek épp azokat az elemeit (*novel* és *joven*) találjuk, melyek nagy szerepet kapnak mind a szerelmi cansókban, mind a morális-politikai költeményekben. És nemcsak a provanszál trubadúroknál, hanem Balassinál is: a szerelmi és nem-szerelmi énekekben egyaránt nagy fontossága van a provanszál trubadúrok *fresc*-jéhez, *novel*-jéhez, *renovelar*-jához hasonló jelentésű *friss*, *megújul*, *újít* kulcsszavaknak.

Szabics Imre lelkiismeretes következetességgel tekinti át a szimbólum- és motívumegyezéseket. Meglepőek a trubadúrok és Balassi virágszimbolikája (*rózs*a, *lilium*) és allegorikus állatábrázolása (*főnix*, *szalamandra*) közötti hasonlóságok. A szer-

ző itt sem elégszik meg azzal, hogy egyszerűen konstatalja a trubadúrlírára jellemző motívumok jelenlétét a Balassi-lírában, hanem összeveti jelentésüket és funkciójukat. A tárgyalt természetmotívumok között az egyik legérdekesebb Balassi kedvelt „udvari” madara, a *fülemüle*. Mint a szerző rámutat, a fülemüleének poétikai funkciója is hasonlít a trubadúrok *chan de rossinhól*-jához: a boldogságot kifejező fülemüle-ének, mint Bernart de Ventadornnál, Gaucelm Faiditnál is, gyakran antitézist alkot a költői én érzésvilágával, a költemény tónusával. Noha a trubadúrok madarábrázolása Balassiéétől némileg különbözik: Balassinál nem tudjuk kimutatni a madárének és a költészet (concordancia, zeneiség) trubadúrlírára jellemző metaforikus azonosítását.

A szerző a tárgyszimbólumok között az egyik legérdekesebbet, a gyűrűszimbólumot veszi sorba Balassi költészetében (48–49). A szerelmi beleegyezést, a hűséget szimbolizáló gyűrűadás az első ismert trubadúr *Ab la dolchor del temps novel* kezdetű énekében az erotikus jelentéssel is felruházott hűbéri oltalomba vétel szimbolikus gesztusai között található. Mint arra a szerző felhívja a figyelmünket, Balassi *Eredj édes gyűrűm* kezdetű versében a gyűrűadásnak és gyűrűviselésnek teljesen hasonló a funkciója: emlékezet – csók – szolgálat. A Guilhem de Peitieu és Balassi Bálint költészetében közöti meglepő hasonlóságra már Horváth Iván felfigyelt, de Szabics Imre részletes elemzése még egy fontos párhuzamra felhívja figyelmünket.

A szerelmi szolgálat kulcsszavai éppen Guilhem de Peitieu-nál fonódnak elválaszthatatlanul egybe a feudális-hűbéri terminológiával, a feudális viselkedésmód inspirálta rituáléval, Guilhem de Peitieu-

nél figyelhetjük meg leginkább (*Molt jauzens me prenc en amar, Farai chansoneta nueva, Ab la dolchor del temps novel*) a hűbéri alá- és fölérendeltség és a *fin'amor* szoros összekapcsolódását, amelyet nemcsak a feudális hierarchiából át-emelt terminológia, hanem a *gestusok* (hűbéri oltalomba vétel) is kifejeznek. (A feudális eredetű terminológia megmarad a későbbi trubadúroknál is, de azért Marcabru, Jaufre Rudel után a *domna* és trubadúr viszonya, a köztük levő távolság, hierarchia áttételesebbé, spiritualizáltabbá válik.) A Guilhem de Peitieuéhoz hasonló, feudális színezetű viszony figyelhető meg Balassinál is a *fejedelem*-hölgy és az *obediens*át, engedelmességet gyakorló költői én, a *rab* vagy a *szolga* között. Elég furcsa ez mindkét költő esetében: Guilhem de Peitieu Franciaország egyik leghatalmasabb hűbérura volt, Balassi pedig a reneszánsz idején alkotó költő.

A szerző a tanulmány – a *fin'amor*-eszméiséget Balassi költészetében bemutató – harmadik nagy fejezetében elemzi tovább Balassi szerelemfelfogásának jellegzetes összetevőit, az azt kifejező, mind Balassinál, mind a trubadúrlírában megtalálható motívumokat: a Szerelem és a szeretett nő azonosítását, a szerelmes rab-ságát, a szerelmes „halálát”, a szeretett nő elérhetetlenségét stb. Ahogy Szabics Imre megállapítja, a provanszál trubadúrok nemcsak egyazon szintre helyezték, hanem a *domnát* és az *amort* egymástól elválaszthatatlannak és megkülönböztethetetlennek tekintették, Jaufre Rudel és Bernart de Ventadorn néhány énekének poétikai kontextusában a kettő néha félreérthetetlenül eggyé válik. Ugyanezt az egylényegűséget figyelhetjük meg a Szerelem és Julia esetében Balassinál (*Szerelem s Julia...*).

Igaz, a trubadúrlírában elképzelhetetlen a kettő hasonlóságából, azonosításából fakadó játék, mint amit megfigyelhetünk Balassi *Inventio poeticájában*.

A Szerelem és a Nő azonosításától nehezen elválasztható a szeretett nő elérhetetlenségének mind a trubadúrlírában, mind Balassinál megtalálható mozzanata. Mint Szabics Imre megállapítja, „Balassi néhány Juliához írt költeménye egyaránt emlékeztet Jaufre Rudel »távoli szerelmének« motívumára és a kései trubadúrok, valamint a 13. századi itáliai költők spiritualizált *donna*-eszményére” (75). Ez valóban így van, az „elérhetetlen” Julia Balassinál hol angyal, hol tündér, hol istenasszony. De Balassinál, mint Bernart de Ventadornnál (lásd *La doussa vortz ai auzida* kezdetű ének) is, megfigyelhetjük a szeretett nő *háládatlanságát, keménségét, sőt mérgeességét (Julia két szemem)*. Néha a Szerelem és Julia összehasonlítása csak a szeretett nő ambivalens tulajdonságainak megvilágítását szolgálja. A hölgy *kegyetlenségének* témája pedig nemcsak Jaufre Rudellel rokonítja Balassi szerelemfelfogását, hanem mindenekelőtt a provanszál *trobar leu* (az ún. „könnyű költészet”) legnagyobb költőjével, Bernart de Ventadornnal. Még akkor is, ha a transzcendens magasságokba emelt szerelem felmagasztalása, miként a szerző megállapítja, már a kései trubadúrokra jellemző fordulat.

A szerelmes „halála”, a szerelmi „önfeledtség”, a „tehetetlenség” (*non-poder*), a szerelmi örültség (*follatura, foudatz*) kultusza nem jellemző teljes mértékben az egész provanszál *fin'amor*-költészet szerelemfelfogására (lásd R. ROHR, *Zur Skala der ritterlichen Tugenden in der altprovenzalischen und französischen höfischen Dichtung*, Zeitschrift für romanische Phi-

lologie, 1962, 292–326). Tudjuk, a szigorú moralista Marcabru az igaz szerelemmel összeegyeztethetetlennek tartott mindenfajta önfeladtséget, „örültséget”. Ennek dacára a szerelmi „halál” témája megjelenik Bernart Martinál, a szerelmi „tehetetlenség”, önfeladás, önfeladtság (*non-poder*) témája Bernart de Ventadornnál, a szerelmi örület (*follatura*) kultusza pedig Guilhem de Peitieu-snél, Peire Vidalnál. Az *obediensa*, a Hölgynek való teljes alárendeltség Balassinál sem csak engedelmességet, szerelmi szolgálatot, hanem a „kínzásnak” való alávetést, halált, „kórságot” eredményez.

A tanulmány *senhalokkal* foglalkozó, legutolsó fejezete is nagyon sok érdekes közös vonást tár fel Balassi platonikus szerelemfelfogása, névszemlélete és a trubadúrlíra között, a szerző finom észrevételekkel világítja meg a trubadúrok és Balassi névadási szokásait, de itt nem olyan szoros a tipológiai párhuzamosság, mint az előző fejezetekben, hiszen, mint a szerző is megállapítja, Balassi a trubadúrokhoz csak távolabbról kötődő, humanista névadási gyakorlatot követi.

Miként tudnánk összefoglalni a tanulmány újszerű, tudományos eredményeit? A magyar irodalomtörténet-írás Horváth Iván, Pirnát Antal, Varjas Béla kutatásai alapján magától értetődőnek tekinti a szemléleti rokonságot, a „látens, ám nyilvánvaló összefüggéseket” a provanszál udvari költészet és Balassi között. Noha a *fin'amornak*, az „udvari szerelemnek” vannak minden költőnél megtalálható jegyei, a *trobarnak* az egész trubadúrköltészetre jellemző poétikai sajátosságai, de maga a trubadúrlíra irányzatokra, iskolákra, nemzedékekre, korszakokra osztható, állandóan változó-változatos költészet volt. Tudjuk, hogy Balassi „trubadúr” volt, de

milyen trubadúr? Milyen költőkkel, trubadúriskolákkal állítható párhuzamba és melyekkel nem? Amennyiben tudomásul vesszük, hogy a *fin'amor*-költészet időben és költőiskolánként változó eszmény volt, ennek vajon milyen vonásai jellemzőek Balassi költészetére és melyek nem? Mindezeket a kérdéseket csak egy minden lehetséges motívumegyezésre kiterjedő, a provanszál költészet mély ismeretéről tanúskodó, a Balassi-líráról nemcsak a trubadúrlírával, hanem a provanszál trubadúrlírára minden korszakával egybevető tanulmány képes meggyőzően megválaszolni.

Szabics Imre mindenre kiterjedő figyelemmel veszi számba a provanszál költészet és Balassi közti párhuzamokat. Jól megfigyelhető az a törekvése, hogy a hasonlóságok vizsgálata során korai és késői, lehetőleg minél többféle nemzedékhez tartozó költőhöz is kapcsolódási pontot keressen, a tanulmány megállapításai tehát ebből a szempontból is rendkívül mérvadóak. Milyen trubadúrokkal állítja a szerző párhuzamba Balassit? A leggyakrabban említett szerzők a koraiak közül Guilhem de Peitieu, Jaufre Rudel, Bernart de Ventadorn, a kései trubadúrok közül Gaucelm Faidit és mindenekelőtt Peire Vidal. Megdöbbentő módon hiányoznak viszont az összehasonlításból a francia és a német szakirodalom által a *trobar ric* és a *trobar clus* irányzatához sorolt költők, mint a *trobar clus* („zárt költészet”) kiindulópontjának tekintett Marcabru, a későbbi nagy trubadúr, Raimbaut d'Aurenga. Balassival kapcsolatban Arnaut Daniel neve is ritkán merül föl, és Gaucelm Faidit és Peire Vidal is csak néhányszor szerepel a korai költőkre való hivatkozás nélkül.

Noha tudjuk, hogy a trubadúrlíra és Balassi között semmilyen adatolható iro-

dalomtörténeti kapcsolat nem mutatható ki, a szerző mindenre kiterjedő, részletes elemzése alapján Balassit lazán a *trobar leu* (könnyű költészet) irányzatához kapcsolódó trubadúrnak tarthatjuk, akinek szerelemfelfogása a későbbi trubadúrok spiritualizáltabb szerelemeszményéhez hasonlít, de akit a szerelmesek közti hűbéri viszony, a szerelmi „önfeledtséget” kifejező motívumok, a Natureingangok alkalmazása miatt mégis a korai trubadúrok formakincséhez, kifejezőmódjához ragaszkodó költőnek kell tartanunk. Horváth Iván már felfigyelt az „első trubadúr” és Balassi költészete közötti meghökkentő egyezésekre, Szabics Imre tanulmányát olvasva pedig a Bernart de Ventadorn és Balassi lírája közötti párhuzamok, a szerző által gazdagon bizonyított tipológiai egyezések tűnnek egyszerűen megdöbbentőnek.

A trubadúrlíra és Balassi Bálint című tanulmány, amely gazdag lírai hagyományanyag bevonásával vizsgálja Balassi és a trubadúrköltészet kapcsolatát, lehetővé teszi, hogy Balassi szerelemfelfogásának, költeményeinek „udvari jó voltát” árnyaltabban, a trubadúrlíra fejlődéstörténetével összhangban lássuk. A tanulmány tudományos érdemei mellett meg kell jegyeznünk, hogy a szerző a kötet logikus felépítése, könnyű áttekinthetősége, a versidézetek mellett közölt fordítások révén a magyar irodalomtörténet felé közeledő kutatókat, olvasókat is megismerteti a provanszál filológiával, líratörténettel. A rendkívül szép kiállítású kötet pedig „külsejében” is méltó mind Balassi Bálint-hoz, mind a provanszál trubadúrokhoz.

Bánki Éva

NAPLÓK ÉS ÚTLEÍRÁSOK A 16–18. SZÁZADBÓL

Közzéteszi Szelestei N. László, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1998, 204 l. (Historia Litteraria, 6).

Kellemes meglepetés, hogy akad kiadó, amely hajlandó múltunk emlékeit eredeti nyelven közzétenni, csakis szakemberek számára. Három napló van itt és két útleírás, egy magyar, a többi latin, kis részben cseh (szlovák) nyelvű. Első helyen egy 1564-es Eber-féle kalendárium Kokavai Bereck (Briccius Kokavinus) sárosi lelkész által kezdett, jól és kevésbé ismert személyek által 1802-ig folytatott bejegyzéseinek sora. A kötetnek valaha nagy fontosságot tulajdoníthattak, mert öt másolata maradt ránk a 18. századból, azóta azonban nem került szóba, az eredeti pedig csak most bukkant fel Miskolcon. A második írás szerzője, Nagyfalvi Gergely az

ismertebb személyiségek közé tartozik, *Diarium*áról eddig csak hallani lehetett. Az idősebbik Hodik János, a püspök (akit Szinnyi két utaló között elveszített: „Hadik lásd Hodik”, „Hodik lásd Hadik”) Zoványi szerint megörökítette a Hajnal Mátyással való vitájának lefolyását, de hogy hol, az eddig nem volt tudható; most itt a szöveg, naplójába beépítve. Csáky Péter (1720–1729-ben beregi főispán) és az első sorban mecénásként neves Radvánszky László futólag emlegetett útinaplói is most válnak hozzáférhetővé.

Kokavai kalendáriumának eseménydús történetéről az egyik legutolsó tulajdonos tudósít. Eszerint a sárosi lelkész után (aki